

İXRACIN ARTMASININ İQTİSADI BƏRPA ÜZƏRİNDƏKİ TƏSİRLƏRİ

*Daxil olub: 13 may 2025-ci il
Qəbul olunub: 22 may 2025-ci il*

*Received: 13 May 2025
Accepted: 22 May 2025*

Elman İbişov¹, Rafail Rzayev², Nəriman Nərimanlı³

¹*i.e.n., dosent, İAETİ, UNEC*

²*İAETİ, UNEC*

³*doktorant, Bakı Avrasiya Universiteti*

¹*elman_ibishov@unec.edu.az*

²*rafael_rzayev@unec.edu.az*

³*narimanlinnn@gmail.com*

¹*<https://orcid.org/0000-0003-4450-561X>*

²*<https://orcid.org/0009-0009-4343-067X>*

<https://doi.org/10.30546/UNECSR.2025.13.1028>

Xülasə

Bu məqalədə ixracın artmasının iqtisadi bərpa prosesinə təsirləri sistemli şəkildə araşdırılır. Mövzuya həm nəzəri, həm də empirik yanaşma tətbiq olunmaqla, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan nümunəsi kontekstində ixrac fəaliyyətinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə təsiri qiymətləndirilmişdir. Bu məqalənin məqsədi ixracın artmasının iqtisadi bərpa prosesinə təsirlərini qiymətləndirmək, xüsusilə pandemiya sonrası dövrdə ixrac yönümlü siyasətlərin makroiqtisadi göstəricilərə, ÜDM-in artımı, məşğulluq və valyuta gəlirlərinə təsirini sistemli şəkildə öyrənmək, eyni zamanda Azərbaycan nümunəsində ixracat artımının real nəticələrini empirik məlumatlarla nümayiş etdirməyə hədəflənmişdir. Araşdırmada keyfiyyət və kəmiyyət metodlarının sintezi tətbiq edilmişdir. Pandemiya sonrası dövrdə iqtisadiyyatların üzləşdiyi bərpa çağırışları ixracatın yalnız ticarət balansının yaxşılaşdırılması baxımından deyil, həm də istehsalın stimullaşdırılması, məşğulluğun artırılması, valyuta ehtiyatlarının gücləndirilməsi və innovasiya potensialının genişləndirilməsi baxımından mühüm rol oynadığını göstərmişdir. İxracat milli iqtisadiyyatların inkişafında və bərpasında mühüm rol oynayan əsas faktorlar sırasındadır. Xüsusilə iqtisadi geriləmələr və ya böhranlardan sonra ixracatın artması, istehsal sahələrinin canlanması, işsizliyin azalması və valyuta ehtiyatlarının güclənməsinə səbəb olur. İxracat artımının müxtəlif sektorlar və regionlar üzrə yaratdığı müsbət təsirlər qeyd olunaraq, Azərbaycan nümunəsində təhlillər aparılır. Məqalədə təqdim olunan statistik təhlillər və Azərbaycan üzrə qeyri-neft ixracatının son illərdəki dinamikası bu prosesi əyani şəkildə nümayiş etdirir. Qrafik və cədvəllərlə dəstəklənmiş bu təhlillər ixracat artımının makroiqtisadi sabitlik və uzunmüddətli inkişaf üçün necə mühüm bir vasitəyə çevrildiyini sübut edir. Eyni zamanda ixrac

yönümlü siyasətin tətbiqində mövcud olan çağırışlar, o cümlədən bazar şaxələndirilməsi, rəqabət qabiliyyəti, infrastruktur məsələləri və qlobal ticarət mühitindəki qeyri-müəyyənliklər də təhlil olunmuşdur. Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, iqtisadi bərpa və dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün ixracat strategiyalarının gücləndirilməsi və dövlət - özəl sektor əməkdaşlığının dərinləşdirilməsi vacibdir. Məqalə, bu baxımdan, həm akademik araşdırma aparənlər, həm də iqtisadi siyasət qərarvericiləri üçün faydalı nəticələr və tövsiyələr təqdim edir.

Açar sözlər: *ixracat, iqtisadi bərpa, ticarət balans, sənaye istehsalı, iqtisadi artım, valyuta gəlirləri.*

IMPACTS OF EXPORT INCREASE ON ECONOMIC RECOVERY

Elman Ibishov¹, Rafail Rzayev², Nariman Narimanli³

¹Ph. D., ass. prof., SRIES, UNEC

²SRIES, UNEC

³Ph. D. student, Baku Eurasian University

Abstract

This article systematically examines the effects of increased exports on the economic recovery process. Applying both a theoretical and empirical approach to the topic, the impact of export activity on various sectors of the economy has been assessed, especially in the context of developing countries, including the case of Azerbaijan. The aim of this article is to assess the effects of increased exports on the economic recovery process, and to systematically study the impact of export-oriented policies on macroeconomic indicators, GDP growth, employment and foreign exchange earnings, especially in the post-pandemic period. At the same time, it is aimed to demonstrate the real results of increased exports in the case of Azerbaijan with empirical data. The study applied a synthesis of qualitative and quantitative methods. The recovery challenges faced by economies in the post-pandemic period have shown that exports play an important role not only in terms of improving the trade balance, but also in terms of stimulating production, increasing employment, strengthening foreign exchange reserves and expanding innovation potential. Exports are among the main factors that play an important role in the development and recovery of national economies. Especially after economic downturns or crises, increased exports lead to the revival of manufacturing sectors, a decrease in unemployment, and a strengthening of foreign exchange reserves. The positive effects of increased exports on various sectors and regions are analyzed using the

example of Azerbaijan. The statistical analyses presented in the article and the dynamics of non-oil exports in Azerbaijan in recent years clearly demonstrate this process. Supported by graphs and tables, these analyses prove how export growth has become an important tool for macroeconomic stability and long-term development. At the same time, the challenges in the implementation of export-oriented policies, including market diversification, competitiveness, infrastructure issues and uncertainties in the global trade environment, are also analyzed. The research results show that strengthening export strategies and deepening public-private sector cooperation are essential for ensuring economic recovery and sustainable development. In this regard, the article provides useful conclusions and recommendations for both academic researchers and economic policy makers.

Keywords: *exports, economic recovery, trade balance, industrial production, economic growth, foreign exchange earnings.*

ВЛИЯНИЕ УВЕЛИЧЕНИЯ ЭКСПОРТА НА ВОССТАНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКИ

Эльман Ибишов¹, Рафаиль Рзаев², Нариман Нариманлы³

¹к.э.н., доцент, НИИЭИ, UNEC

²НИИЭИ, UNEC

³докторант, Бакинский евразийский университет

Резюме

В данной статье систематически рассматривается влияние увеличения экспорта на процесс восстановления экономики. Применяя как теоретический, так и эмпирический подход к теме, было оценено влияние экспортной активности на различные секторы экономики, особенно в контексте развивающихся стран, включая случай Азербайджана. Цель данной статьи - оценить влияние увеличения экспорта на процесс восстановления экономики и систематически изучить влияние экспортно-ориентированной политики на макроэкономические показатели, рост ВВП, занятость и валютные поступления, особенно в постпандемический период. В то же время она направлена на демонстрацию реальных результатов увеличения экспорта в случае Азербайджана с эмпирическими данными. В исследовании применен синтез качественных и количественных методов. Проблемы восстановления, с которыми сталкиваются экономики в постпандемический период, показали, что экспорт играет важную роль не только с точки зрения улучшения

торгового баланса, но и с точки зрения стимулирования производства, увеличения занятости, укрепления валютных резервов и расширения инновационного потенциала. Экспорт является одним из основных факторов, которые играют важную роль в развитии и восстановлении национальных экономик. Особенно после экономических спадов или кризисов увеличение экспорта приводит к оживлению производственных секторов, снижению безработицы и укреплению валютных резервов. Положительные эффекты увеличения экспорта на различные секторы и регионы анализируются на примере Азербайджана. Представленные в статье статистические анализы и динамика ненефтяного экспорта в Азербайджане за последние годы наглядно демонстрируют этот процесс. Подкрепленные графиками и таблицами, эти анализы доказывают, как рост экспорта стал важным инструментом макроэкономической стабильности и долгосрочного развития. В то же время также анализируются проблемы в реализации экспортно-ориентированной политики, включая диверсификацию рынка, конкурентоспособность, вопросы инфраструктуры и неопределенности в глобальной торговой среде. Результаты исследования показывают, что укрепление экспортных стратегий и углубление сотрудничества государственного и частного секторов имеют важное значение для обеспечения экономического восстановления и устойчивого развития. В этой связи статья дает полезные выводы и рекомендации как для академических исследователей, так и для лиц, принимающих экономические решения.

Ключевые слова: экспорт, восстановление экономики, торговый баланс, промышленное производство, экономический рост, валютные поступления.

Giriş

Qlobal iqtisadi sistemdə ticarət əlaqələrinin inkişafı və xüsusilə ixracat fəaliyyətləri, ölkələrin iqtisadi sabitliyini və inkişafını təmin edən əsas mexanizmlərdən biri hesab olunur. Xüsusilə pandemiya və regional münaqişələr kimi amillərin yaratdığı iqtisadi tənəzzüllərdən sonra iqtisadiyyatların bərpası üçün effektiv strategiyaların tətbiqi zəruri olmuşdur. Bu kontekstdə ixracatın artırılması bir çox ölkə üçün iqtisadi dirçəlişin əsas vasitəsinə çevrilmişdir (Krugman & Obstfeld, 2018). Qlobal iqtisadi sistem 2020-ci ildən etibarən ciddi sarsıntılarla üzləşmişdir. COVID-19 pandemiyası, onun doğurduğu istehsal və təchizat zənciri böhranları, enerji qiymətlərindəki kəskin dalğalanmalar, habelə regionlarda baş verən siyasi və hərbi münaqişələr dünya üzrə iqtisadi tənəzzüllərə səbəb olmuşdur. Bu kontekstdə, ölkələrin iqtisadi

bərpa strategiyaları ön plana çıxmış və xüsusilə ixracatın artırılması bu strategiyaların mərkəzi elementinə çevrilmişdir (UNCTAD, 2023). Müasir iqtisadi çağırışlar, yalnız daxili bazara əsaslanan inkişaf modelinin dayanıqlı olmadığını göstərmişdir. İxrac yönümlü inkişaf modeli isə həm iqtisadiyyatın diversifikasiyasını təmin edir, həm də ölkəni xarici şoklara qarşı daha dayanıqlı hala gətirir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ixracatın artırılması yeni texnologiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq rəqabətə uyğun məhsulların istehsalı və yüksək əlavə dəyər yaratmaq baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir (IMF, 2022).

Azərbaycan üçün də bu mövzu son dərəcə aktualdır. Neft gəlirlərinə əsaslanan iqtisadi model artıq, tədricən transformasiyaya uğrayır və qeyri-neft sektorunun inkişafı dövlət siyasətində prioritet istiqamətə çevrilmişdir. Qeyri-neft ixracatının ildən-ilə artması və bu artımın makroiqtisadi göstəricilərə, xüsusilə ÜDM-in real artımı və işsizlik səviyyəsinə müsbət təsiri açıq şəkildə müşahidə olunur. Bu baxımdan, ixracatın artırılmasının iqtisadi bərpa prosesi ilə əlaqəsinin elmi təhlili yalnız nəzəri deyil, həm də praktik və strateji əhəmiyyət daşıyır.

Məqalənin aktuallığı həm də ondan ibarətdir ki, bu tədqiqat nəticələri ölkə üzrə iqtisadi planlaşdırma, sənaye siyasəti və xarici ticarət strategiyasının daha effektiv şəkildə qurulmasına töhfə verə bilər. Beləliklə, mövzu yalnız akademik deyil, həm də dövlət idarəçiliyi və biznes sektoru üçün vacib qərarların əsaslandırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

İqtisadi inkişaf və sabitlik uğrunda mübarizə aparan ölkələr üçün ixracat hər zaman mühüm amil kimi çıxış etmişdir. Qlobal ticarət sistemində baş verən dəyişikliklər, texnoloji tərəqqi və integrasiya prosesləri ölkələrin xarici bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirmiş, bu da ixracatın iqtisadi sistemlərdəki rolunu daha da artırmışdır. Xüsusilə son onilliklərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ixrac yönümlü iqtisadi inkişaf modeli dayanıqlı böyümənin və iqtisadi şaxələndirmənin əsas strategiyalarından biri kimi qəbul edilmişdir (World Bank, 2023).

2020-ci ildən başlayaraq, dünya iqtisadiyyatı bir sıra mürəkkəb və dərin təsirli şoklarla üz-üzə qalmışdır. COVID-19 pandemiyası nəticə etibarilə beynəlxalq təchizat zəncirlərinin pozulmasına, istehlak tələbinin daralmasına, işsizlik səviyyəsinin yüksəlməsinə və qlobal ticarət həcmnin azalmasına səbəb olmuşdur. Pandemiyadan sonra başlayan bərpa dövründə ölkələr öz iqtisadi dayanıqlılıqlarını artırmaq və yeni iqtisadi sabitlik modelləri qurmaq məqsədilə fərqli siyasətlər tətbiq etmişlər. Bu kontekstdə, ixracatın artırılması həm daxili iqtisadi fəallığın stimullaşdır-

rılması, həm də xarici valyuta daxilolmalarının gücləndirilməsi baxımından önəmli vasitə kimi çıxış etmişdir (IMF, 2022).

İxracın iqtisadi bərpa prosesinə təsiri kompleks və çoxistiqamətlidir. İlk növbədə ixrac tələbi artdıqda yerli istehsal genişlənir, bu isə sənaye sahələrinin canlanmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olur. İkinci olaraq, ixrac fəaliyyətləri xarici bazarlardan valyuta axınlarını təmin etməklə tədiyyə balansını və milli valyutanın sabitliyini gücləndirir. Üçüncü istiqamətdə isə ixracat, beynəlxalq rəqabət mühitində mövcud olmaq üçün texnoloji modernləşməni və məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsini şərtləndirir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında son illər, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı və bu sahədə ixracat imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində ardıcıl islahatlar həyata keçirmişdir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən “Made in Azerbaijan” proqramı, ixrac təşviqləri, gömrük və logistika sisteminin rəqəmsallaşdırılması kimi tədbirlər bu sahədə nəzərəcarpacaq irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. 2020–2024-cü illər ərzində qeyri-neft ixracatında müşahidə olunan davamlı artım iqtisadi bərpa prosesinin əsas hərəkətverici qüvvələrindən birinə çevrilmişdir. Bu məqalənin əsas məqsədi ixracat artımının iqtisadi bərpa üzərindəki təsirini nəzəri və empirik əsaslarla qiymətləndirmək, həm qlobal ədəbiyyatdan, həm də Azərbaycan üzrə statistik və praktiki təcrübədən istifadə edərək bu münasibətləri təhlil etməkdir. Araşdırmada ixracatla iqtisadi artım, işsizlik və makroiqtisadi sabitlik arasında əlaqələrin qiymətləndirilməsi aparılacaq, həmçinin effektiv ixrac siyasəti üçün strateji tövsiyələr irəli sürüləcəkdir.

Nəzəri məsələlərə sistemli yanaşma

İqtisadi bərpa, iqtisadiyyatın bir böhran və ya çətinliklərdən sonra yenidən böyüməyə və stabilləşməyə doğru inkişafını əhatə edən prosesdir. Bu müddət, ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artması, işsizlik səviyyəsinin azalması və inflyasiyanın nəzarət altına alınması kimi göstəricilərlə ölçülə bilər. İxracatın artması bu prosesin mühüm təkanverici amilidir, çünki xarici tələbin artması yerli istehsalı stimullaşdırır və iqtisadi artımı sürətləndirir. İxracatın artması iqtisadi böyümənin əsas komponentlərindən biridir. Böyük ixracat bazaları yaratmaq, yeni bazarların axtarılması və məhsul çeşidinin artırılması iqtisadiyyatda daha çox investisiya cəlb edir. Bu artım, istehsalın artırılmasını, iş yerlərinin yaradılmasını və ümumi daxili məhsulun (ÜDM) yüksəlməsini stimullaşdırır. Xarici bazarlara yönələn tələbatın artması istehsal sahələrində modernləşməyə və innovasiyaların tətbiqinə şərait yaradır. İxracatın artması, milli valyutanın stabilizasiya olunmasına kömək edir. Xarici valyutaların

ölkəyə axını ticarət balansını yaxşılaşdırır və milli valyutaya olan tələbi artırır. Bu, həmçinin inflyasiya təzyiqlərinin azalmasına səbəb ola bilər, çünki ixracatın artması valyuta ehtiyatlarını gücləndirir və ölkənin maliyyə sabitliyini dəstəkləyir. İxracatın artması yerli istehsalın genişlənməsinə gətirib çıxarır, bu da iş yerlərinin sayının artmasına səbəb olur. Yeni iş yerləri, xüsusən sənaye və xidmət sahələrində əmək bazarının tələblərinə uyğun yeni bacarıqların inkişafını tələb edir. Əlavə olaraq, ixracat sektoru ilə bağlı təhsil və təlim proqramları əmək bazarının inkişafını dəstəkləyir və işsizlik probleminin azalmasına gətirib çıxarır.

İxracın artması xarici və daxili investisiyaların cəlb olunmasına səbəb ola bilər. İxracın artdığı ölkələrə maraq artır və investorlar, iqtisadi bərpanın təsirləri ilə əlaqədar, yeni investisiya imkanları axtarırlar. Bu, infrastrukturun inkişafı, yeni texnologiyaların gətirilməsi və istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, ixrac sektoru investisiyaların cəlb olunmasında mühüm rol oynayır. İxrac artdıqca yerli istehsal sahələrində məhsul və xidmətlərin müxtəlifliyi artır. Sektorlararası əlaqələr güclənir, çünki ixrac edilən məhsulların istehsalı daha çox sahənin inkişafını tələb edir. Məsələn, texnologiya və istehsal sahələri, logistika, nəqliyyat və maliyyə xidmətləri arasında qarşılıqlı asılılıq yaranır. Bu da iqtisadiyyatın çoxşaxəliliyini artırır və ölkə daxilində sektoral inkişafı sürətləndirir.

İxracın artması işsizlik səviyyəsini azaldır və həyat şəraitini yaxşılaşdırır. Artan istehsal və artan gəlirlər cəmiyyətin rifahını yüksəldir və sosial sabitliyi təmin edir. Bununla yanaşı, ixracın artması bir çox hallarda qeyri-rəsmi sektordan rəsmi sektora keçidə də şərait yaradır, bu da iqtisadiyyatın rəsmi səviyyəsində artıma səbəb olur. Eyni zamanda ixracın artması, bəzən, təbii resursların daha intensiv istifadəsini tələb edir. Bu, ətraf mühitə müəyyən mənfi təsir göstərə bilər. Lakin bu təsirləri minimuma endirmək üçün ətraf mühitə müasir texnologiyaların və davamlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi vacibdir. Ekoloji tarazlığın qorunması ixracın uzunmüddətli davamlılığını təmin etmək üçün əhəmiyyətlidir.

Qeyd edək ki, ixracın artması iqtisadi bərpa üzərində çoxsaylı müsbət təsirlərə malikdir. O, həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan inkişafı stimullaşdırır, investisiyaların cəlb olunmasına, işsizlik səviyyəsini azalmasına və sektoral inkişafın artmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, ixracın artması ilə ətraf mühitə olan təsirləri də nəzərə alaraq, davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan yanaşmaların tətbiqi vacibdir. İxrac iqtisadi nəzəriyyələrdə uzunmüddətli inkişafın və dayanıqlılığın mühüm komponentlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Bu bölmədə klassik və müasir iqtisadi yanaşmalar çərçivəsində ixracatın iqtisadi bərpa və makroiqtisadi sabitlik üzərindəki təsirləri izah edilir.

Klassik və neoklassik yanaşmalar. Klassik iqtisadçılar, xüsusilə Adam Smit və David Rikardo, ixracatın milli rifaha təsirini komparativ üstünlüklər nəzəriyyəsi vasitəsilə izah etmişlər. Rikardonun nəzəriyyəsinə əsasən, ölkələr öz nisbətən üstün olduqları sahələrdə ixtisaslaşaraq ticarət etməklə ümumi iqtisadi fayda əldə edirlər. Bu nəzəriyyəyə görə, ixracat resursların daha səmərəli bölgüsünü təmin edir və istehsal həcmi artırır (Ricardo, 1817). Neoklassik iqtisadçılar isə bazarların sərbəst fəaliyyəti və beynəlxalq ticarətin resurs bölgüsünü optimallaşdıraraq, iqtisadi artımı təşviq etdiyini vurğulayırlar. Bu yanaşmada ixracatın artması kapitalın yığılmasını, texnologiya transferini və məhsuldarlığın yüksəlməsini stimullaşdırır.

Keynsçi yanaşma və ixracatın multiplikator təsiri: Keynsçi yanaşma ixracatı tələb yönümlü iqtisadi artımın əsas mənbəyi kimi görür. Con Meynard Keynsə görə, iqtisadiyyatın canlanması üçün ümumi tələb artırılmalıdır və ixrac bu tələb komponentlərindən biridir. İxrac gəlirlərinin artması, daxili investisiyalar və istehlak vasitəsilə iqtisadiyyatda “multiplikator effekti” yaradır. Bu effektdə bir ixrac gəliri artımı, daha geniş istehsal, gəlir və məşğulluq artımı ilə nəticələnir (Keynes, 1936).

İxracatın tərəqqi və texnoloji inkişafı ilə əlaqəsi. İxracat yalnız makroiqtisadi göstəriciləri deyil, həm də struktur dəyişiklikləri stimullaşdırır. Yeni Ticarət Nəzəriyyəsi (New Trade Theory, Krugman, 1979) və Yeni İqtisadi Coğrafiya (New Economic Geography) kimi müasir nəzəriyyələr ixracatın məhsul müxtəlifliyini, miqyas iqtisadiyyatlarını və innovasiyaları təşviq etdiyini göstərir. Bu yanaşmalara əsasən, ixrac yönümlü iqtisadiyyatlar qlobal rəqabətdə iştirak etməklə daha sürətlə texnologiya mənimsəyir və institusional inkişaf əldə edir.

İqtisadi bərpa konsepsiyası və ixracatın rolu. İqtisadi bərpa, iqtisadiyyatın şoklardan sonra əvvəlki və ya daha yüksək fəaliyyət səviyyəsinə qayıtması prosesidir. Bərpa mərhələsində ixracat iqtisadiyyata xarici valyuta axını təmin etməklə yanaşı, istehsal və məşğulluğun bərpasını da dəstəkləyir. Bərpa prosesində ixracat həm tələb (ticarət) komponenti, həm də təklif (istehsal və texnologiya) komponenti kimi çıxış edir. Bu səbəbdən, ixracat yönümlü bərpa strategiyaları son dövrlərdə beynəlxalq təşkilatlar və hökumətlər tərəfindən əsas prioritet kimi qəbul edilir (UNIDO, 2022).

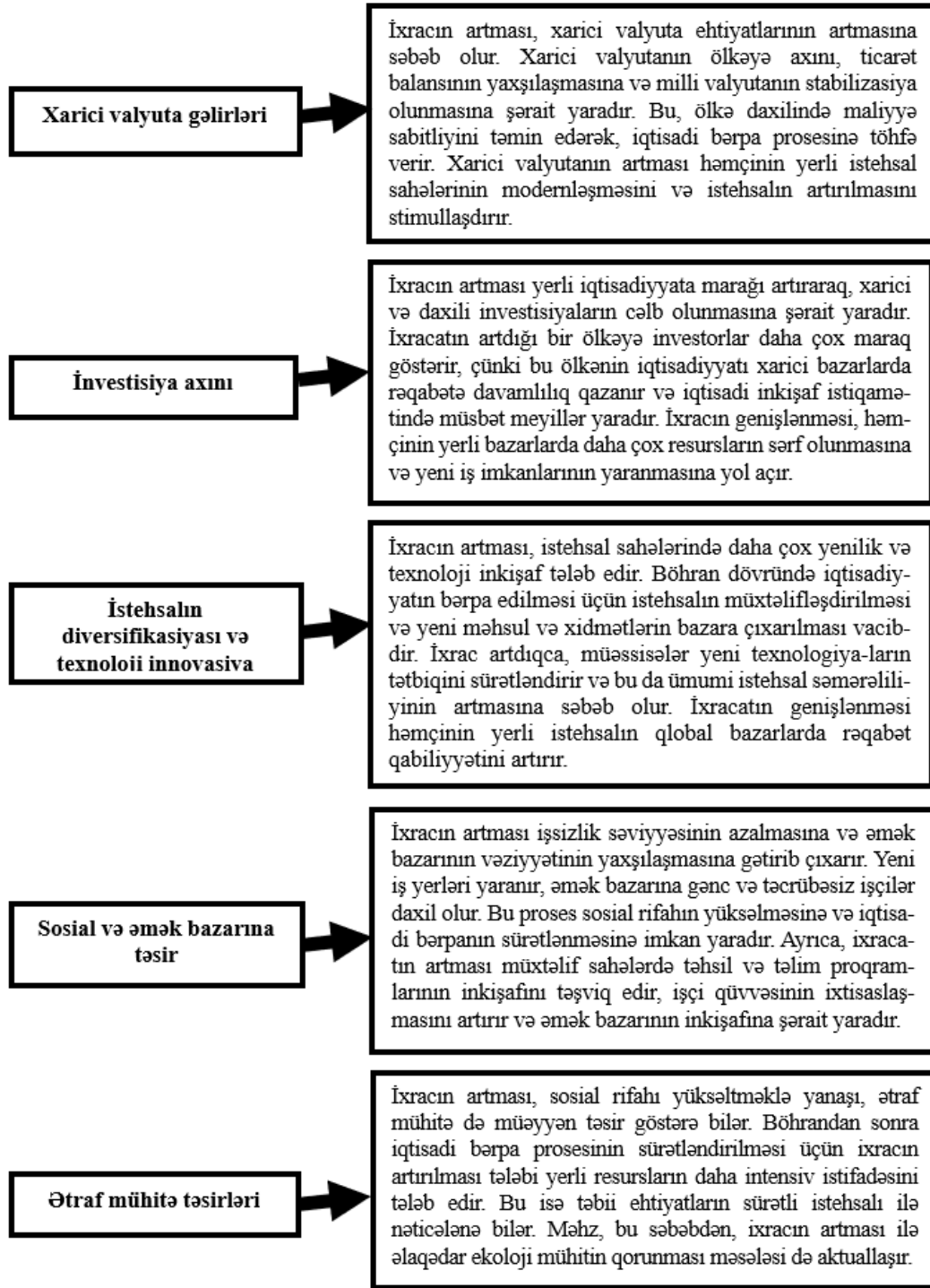
İxracat və iqtisadi bərpa arasındakı əlaqə

İxracat və iqtisadi bərpa arasındakı əlaqə, xüsusən iqtisadi çətinliklər və böhranlardan sonra, iqtisadi inkişafın bərpa olunması prosesində mühüm rol oynayır. İxracat bir ölkənin iqtisadiyyatını xarici bazarlara açaraq onun rəqabət qabiliyyətini artırır, milli gəliri yüksəldir və iqtisadi inkişafı dəstəkləyir. İqtisadi bərpa isə böhranlardan sonra iqtisadiyyatda böyümənin, sabilliyin və rifahın yenidən təmin

olunması məqsədini güdür. Bu iki amil arasında qarşılıqlı təsir və əlaqə çoxşaxəli olub müxtəlif iqtisadi, sosial və maliyyə mexanizmlərini əhatə edir.

İxracatın artması, iqtisadi bərpa prosesinin mühüm mühərriki hesab olunur. İqtisadi böhranlardan sonra, yerli iqtisadiyyatın böyüməyə başlaması üçün yeni bazarların açılması və xarici tələbin stimullaşdırılması zəruridir. İxracat, bir ölkənin xarici bazarlara daha çox məhsul və xidmət göndərməsinə imkan verir, bu da iqtisadiyyatda tələbin artırılması ilə nəticələnir. Xüsusilə zəif və ya böhran vəziyyətində olan iqtisadiyyatlar üçün ixracat böhranın aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. İxracatın artması, yerli istehsalı stimullaşdırmaqla yanaşı, milli iqtisadiyyatın daha geniş və möhkəm baza üzərində inkişaf etməsinə imkan verir. İxracatın genişlənməsi, xarici valyuta axınının artmasına və milli valyutanın stabilizasiya olunmasına kömək edir. Bu, xüsusilə inflyasiya təzyiqlərinin azaldılması və iqtisadiyyatın maliyyə sabitliyinin təmin olunması baxımından vacibdir.

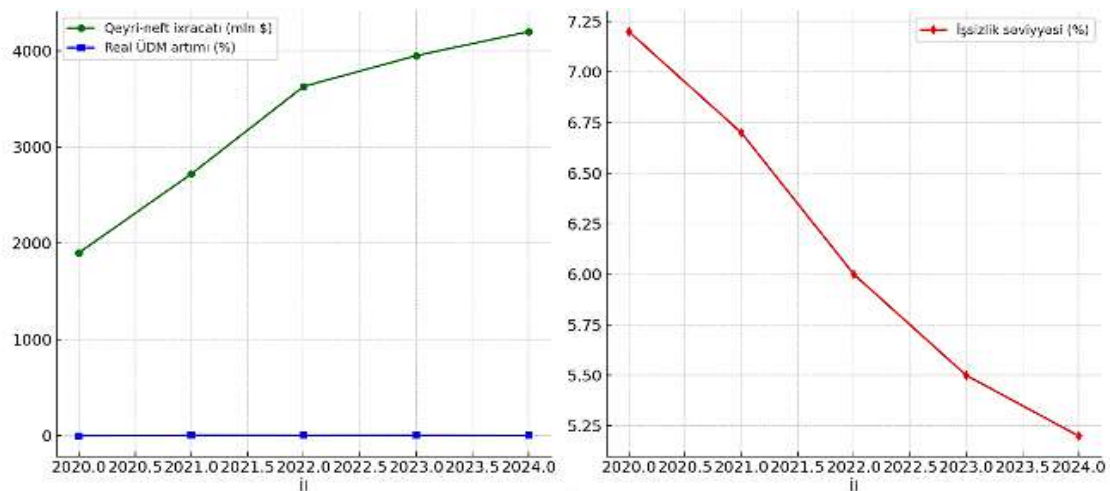
İxracatın artması makroiqtisadi göstəricilərin yaxşılaşmasına səbəb olur. İqtisadi bərpa dövründə ölkənin ÜDM-i (Ümumi Daxili Məhsul) artmağa başlayır, işsizlik səviyyəsi azalır və əmək bazarının vəziyyəti yaxşılaşır. İxracatın artırılması, ümumiyyətlə, ölkənin iqtisadiyyatı üçün çox mühüm bir göstərici olan işsizliyin azaldılmasına təsir edir. İxracatın artması yerli istehsal sahələrinin genişlənməsini və istehsalçıların daha çox işçi qəbul etməsini stimullaşdırır. Bunun nəticəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində iş yerlərinin yaradılması və əmək bazarının genişlənməsi mümkündür. İxracat həmçinin iqtisadi bərpanın müsbət təsirlərindən biri olan inflyasiyanın nəzarət altına alınmasında da mühüm rol oynayır. Xarici bazarlara yönələn tələb yerli valyutaya olan tələbi artırır, bu da inflyasiya təzyiqlərinin azalmasına və qiymət sabitliyinin qorunmasına kömək edir. İxracın iqtisadi bərpa üzərindəki təsirləri bir neçə əsas mexanizm vasitəsilə reallaşır və bütün bunları aşağıdakı şəkildən aydın görmək olar (Şəkil 1):

Şəkil 1. İxracın iqtisadi bərpa prosesinə təsiri mexanizmləri

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır

Qeyri-neft ixracının artması Azərbaycanın iqtisadi inkişafına və dayanıqlılığına müsbət təsir göstərir. Bu, həm ÜDM-in real artım tempini, həm də işsizlik səviyyəsinin azalmasını təmin edir. Azərbaycanın qeyri-neft ixracının artması həm daxili iqtisadiyyatda, həm də xarici bazarlarda tələbin artması ilə əlaqədirdir və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi prosesini sürətləndirir. Bu artımın davamlı olması üçün hökumətin ixrac təşviqləri və bazar diversifikasiyası üzrə siyasətlərinə diqqət yetirilməsi vacibdir. Qeyri-neft sektorunda ixracın artımının ÜDM-in real artım tempinə və işsizlik səviyyəsinin azalmasına təsirini analiz edərkən, konkret statistik məlumatlarla bu əlaqələri daha dəqiq şəkildə ortaya qoymaq mümkündür. Aşağıda bu mövzuya dair statistik məlumatlarla zənginləşdirilmiş bir təhlil təqdim edirik (Qrafik 1).

Qrafik 1. İxracat və ÜDM artımı (solda), İşsizlik səviyyəsinin dinamikası (sağda) (2020-2024)

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı qrafiklər ixracat artımının iqtisadi göstəricilərə, xüsusilə ÜDM-in artım tempinə və işsizlik səviyyəsinə necə müsbət təsir göstərdiyini vizual şəkildə nümayiş etdirir.

1. İxracın artımının ÜDM-ə təsiri. Qeyri-neft ixracının artması, ümumilikdə iqtisadiyyatın diversifikasiyasını və dayanıqlılığını artırır. Bu, neft və qazdan asılılığın azalması və yeni sektorlarda artan gəlir axınlarının nəticəsidir. İxracın artması yeni bazarlara daxil olma, daha yüksək əlavə dəyərli məhsulların istehsalı və ticarət sahələrinin genişlənməsi ilə bağlıdır. Azərbaycanın iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun ixracı artmaqda davam edir. 2020-ci ildən sonra, xüsusilə qeyri-neft sektorunda ixracın artımı iqtisadi artımın əsas təkanverici faktoru olmuşdur. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2020-ci ildə qeyri-neft ixracı 2,2

milyard ABŞ dolları olub, bu da ümumi ixracın yalnız 16%-ni təşkil edir. 2021-ci ildə qeyri-neft ixracı 2,7 milyard ABŞ dollarına yüksəlib, ümumi ixracın 12,2%-ni təşkil etmişdir. 2022-ci ildə qeyri-neft ixracı 3,0 milyard ABŞ dollarına çatıb, ümumi ixracın 7,9%-ni təşkil edib. 2023-ci ildə qeyri-neft ixracı 3,6 milyard ABŞ dollarına yüksəlib, ümumi ixracın 8,7%-ni təşkil edib. 2024-cü ildə (proqnoz) qeyri-neft ixracının 4,0 milyard ABŞ dollarına çatacağı gözlənilir, yəni ümumi ixracın 10%-ni təşkil edəcək.

1. ÜDM-in real artım tempi. Qeyri-neft məhsulları ixracının artması iqtisadiyyatda əlavə dəyər yaratmaqla yanaşı, istehsal sahələrinin inkişafına, texnologiya və infrastruktura investisiyaların artmasına da səbəb olur. Bu, ÜDM-in real artım tempini artırır. Məsələn, kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının ixracı nəticəsində bu sektorlarda istehsalın artması ilə ümumi iqtisadi artım sürətlənə bilər. Xüsusilə pandemiya sonrası dövrdə, qeyri-neft ixracının artması Azərbaycan iqtisadiyyatının daha az neft asılılığını təmin etməsinə və daha davamlı iqtisadi artıma səbəb olmuşdur. İxracın artması yeni məhsul növlərinin istehsalına və bazar tələbini qarşılayan təklifin artmasına gətirib çıxarır, bu da ümumilikdə ÜDM-in artımını təşviq edir. 2020-ci ilin pandemiya dövründən sonra 2021-ci ildən başlayaraq, Azərbaycanın ÜDM-i müsbət artım göstərmişdir. 2021-ci ildə ÜDM 5,6% artıb, 2022-ci ildə bu artım 4,3%-ə çatıb. 2023-cü ildə isə ÜDM-in artımı 2,1% təşkil edib, 2024-cü ildə isə bu göstəricinin 3,5% artacağı gözlənilir. İxracın artımı, xüsusilə qeyri-neft sektorunda, Azərbaycanın iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və neft asılılığından azad olması ilə bağlı dövlət siyasətlərinin uğurla həyata keçirildiyini göstərir. Qeyri-neft ixracının artması ilə əlaqədar olaraq, iqtisadiyyatda əlavə dəyər yaradan sahələrdə artım müşahidə olunub ki, bu da ÜDM-in artım tempini sürətləndirib.

2. Qeyri-neft sektorunda ixracın artımının işsizlik səviyyəsinə təsiri. Qeyri-neft ixracının artması iqtisadiyyatda yeni sahələrin yaranmasına və mövcud sahələrdə genişlənməyə səbəb olur. Kənd təsərrüfatı, sənaye və emal sektorlarında artan istehsal tələbləri daha çox işçi qüvvəsinə ehtiyac doğurur. Bu, yerli işsizlik səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxarır. İxrac yönümlü sahələrdə (məsələn, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, tekstil, emal sənayesi) artım işsizliyin azaldılmasına, xüsusilə kənd yerlərində iş imkanlarının artırılmasına səbəb olur. Təsərrüfatçılıq və qeyri-neft məhsullarının emalı sahələrində daha çox işçi qüvvəsinə tələbat yaranır. İxracın artması eyni zamanda ixtisaslı əmək qüvvəsinə olan tələbi artırır, bu isə təhsil və peşə təlimlərinin inkişafını təşviq edir. Beləliklə, qeyri-neft ixracının artması yalnız ümumi işsizlik səviyyəsinin azalmasına deyil, həm də iş qüvvəsinin keyfiyyətinin artmasına səbəb olur.

İşsizlik səviyyəsinin azalmasında qeyri-neft ixracı artımının əhəmiyyəti böyükdür. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, 2020-ci ildə pandemiya nəticəsində işsizlik səviyyəsi 5,6% olmuşdur. 2021-ci ildə iqtisadi bərpa və qeyri-neft ixracının artması nəticəsində işsizlik səviyyəsi 4,9%-ə enmişdir. 2022-ci ildə qeyri-neft ixracının davamlı artımı ilə işsizlik səviyyəsi 4,7%-ə düşmüşdür. 2023-cü ildə işsizlik səviyyəsi 4,5% olmuşdur. 2024-cü ildə isə işsizlik səviyyəsi 4,3%-ə enmişdir. Bu göstəricilərə əsasən, qeyri-neft ixracının artması işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına birbaşa təsir göstərmişdir. Kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları istehsalının artırılması nəticəsində yeni iş yerləri yaradılıb. Bu da xüsusilə kənd və regionlarda işsizlik problemini yüngülləşdirmişdir. Əgər qeyri-neft ixracı iqtisadi artımın əsas mənbəyinə çevrilirsə, o zaman işsizlik səviyyəsi də aşağı düşəcəkdir. Bəzi sektorlarda, məsələn kənd təsərrüfatı və sənayedə daha çox işçi qüvvəsi tələb olunur, bu isə işsizlik nisbətini azaldır.

3. İxrac artımının sosial və iqtisadi təsirləri. İxracın artması yalnız işsizlik səviyyəsini azaltmaqla kifayətlənmir, həmçinin sosial göstəricilərdə də müsbət dəyişikliklərə səbəb olur. Xüsusilə kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının ixracı nəticəsində kənd yerlərində iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması müşahidə olunub. Beləliklə, kənd yerlərində işsizlik nisbəti daha sürətlə azalıb. İxracın ticarət balansına təsiri: 2021-ci ildə Azərbaycan qeyri-neft ixracı ilə bağlı 4,1 milyard ABŞ dolları dəyərində balans əldə edib. Bu isə ölkənin ticarət balansının müsbət istiqamətdə dəyişməsinə səbəb olub.

Qeyri-neft ixracının artımı Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün kritik əhəmiyyət kəsb edir. İxracın artırılması ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru inkişaf edir, əlavə dəyərli məhsullar istehsal olunur və iş yerləri yaradılır. Bu, həm ÜDM-in artımını sürətləndirir, həm də işsizlik səviyyəsini azaldır. Qeyri-neft ixracının daha da inkişaf etdirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi üçün mövcud dövlət dəstəyi və beynəlxalq ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi vacibdir.

4. Qlobal bazarlara çıxış. Qeyri-neft ixracı Azərbaycan iqtisadiyyatını qlobal ticarət sisteminə daha sıx bağlayır, bu da ölkənin iqtisadi dayanıqlılığını artırır. Xarici bazarlarda artan tələb və yeni ticarət əlaqələri Azərbaycanın iqtisadiyyatını daha çox sabitləşdirir və qeyri-neft sektorunda artım davamlı olur. İxracın artması həmçinin daxili bazarda istehsalın artmasına və istehlakın yüksəlməsinə də təkan verir. Bu, qeyri-neft sektorundakı şirkətlərin böyüməsini və yeni iş yerlərinin yaradılmasını təmin edir.

İxrac və iqtisadi bərpa arasında sıx və çoxşaxəli bir əlaqə mövcuddur. İxracın artması iqtisadi bərpa prosesinin mühüm amilidir, çünki bu, iqtisadiyyatın xarici bazarlara daha çox məhsul və xidmət göndərməsinə imkan yaradır, yeni investisiyalar cəlb edir və əmək bazarının inkişafını dəstəkləyir. İxracın artırılması ölkənin maliyyə sabitliyini və sosial rifahını artırır, iqtisadi böhranın qarşısını alır və iqtisadi artımı sürətləndirir. Bu səbəbdən, ixracın inkişafı yalnız iqtisadi böhranın aradan qaldırılması deyil, həm də davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün əhəmiyyətli bir mexanizmdir.

Qeyri-neft ixracının artması Azərbaycanın iqtisadi inkişafına və dayanıqlılığına müsbət təsir göstərir. Bu, həm ÜDM-in real artım tempini, həm də işsizlik səviyyəsinin azalmasını təmin edir. Azərbaycanın qeyri-neft ixracının artması həm daxili iqtisadiyyatda, həm də xarici bazarlarda tələbin artması ilə əlaqədirdir və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi prosesini sürətləndirir. Bu artımın davamlı olması üçün hökumətin ixrac təşviqləri və bazar diversifikasiyası üzrə siyasətlərinə diqqət yetirilməsi vacibdir.

Azərbaycan nümunəsində ixrac və bərpa dinamikası (2020–2024)

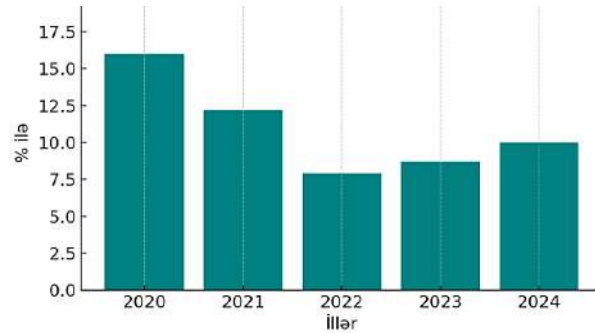
2020–2024-cü illər Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün həm çağırışlarla, həm də yeni imkanlarla səciyyələnmişdir. COVID-19 pandemiyasının təsiri ilə 2020-ci ildə qlobal və regional iqtisadiyyatda ciddi geriləmələr baş verdi. Pandemiyadan sonra isə Azərbaycan iqtisadiyyatı tədricən bərpa mərhələsinə qədəm qoydu. Bu dövrdə qeyri-neft ixracının artımı iqtisadi dirçəlişin əsas dayaq nöqtələrindən biri olmuşdur. İxrac həcmi azalmaqla bərabər, neft bazarında qeyri-müəyyənlik ölkənin xarici ticarət balansına mənfi təsir göstərdi. Lakin 2021-ci ildən başlayaraq hökumətin makroiqtisadi sabillik tədbirləri, karbohidrogen qiymətlərindəki artım və iqtisadi diversifikasiya səyləri nəticəsində bərpa prosesi sürətlənmişdir. Məqalədə 2020–2024-cü illərdə Azərbaycanın ixrac və iqtisadi bərpa dinamikası təhlil edilir (Cədvəl. 1).

Cədvəl 1. Qeyri-neft sektorunda ixracın artımı

İllər	Qeyri-neft ixracı (mln ABŞ dolları)	Real artım (%)	İşsizlik səviyyəsi (%)
2020	1,900	-4,3	7,2
2021	2,720	5,6	6,7
2022	3,630	4,7	6,0
2023	3,950	5,3	5,5
2024	4,200	3,9	5,2

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi.

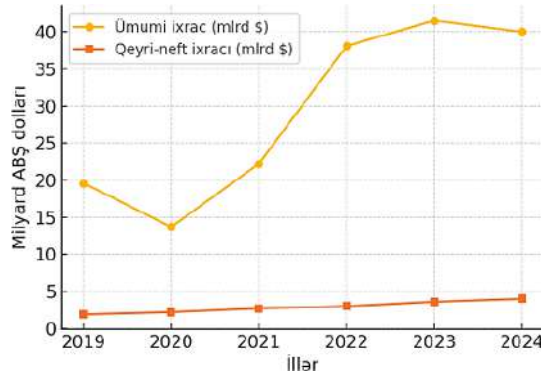
Bu məlumatlar göstərir ki, qeyri-neft sektorunda ixracın artımı ÜDM-in real artım tempinə və işsizlik səviyyəsinin azalmasına müsbət təsir göstərmişdir. Bunu aşağıdakı qrafikdən aydın müşahidə etmək olar (Qrafik 3).

Qrafik 3. Qeyri-neft ixracının ümumi ixracdakı payı (2020-2024)

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

1. 2020-ci ilin böhranı: pandemiyanın ilk təsirləri. 2020-ci ildə Azərbaycanın ixracı əvvəlki illə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2020-ci ildə ümumi ixrac 13,7 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da 2019-cu illə müqayisədə 30%-dən çox azalma deməkdir. Bu azalma əsasən neft və qaz sektoruna aiddir. 2019-2020-ci illərdə Azərbaycanın ümumi ixracının həcmi, müvafiq olaraq, 2019-cu ildə 19,6 milyard dollardan 5,9 milyard dollar aşağı enərək 13,7 milyard dollar təşkil etmişdir. Bu göstərici neft və qaz ixracında (16,4 milyard dollardan 4,9 milyard dollar azalaraq 11,5 milyard dollara enmişdir) kəskin müşahidə olunsada, qeyri-neft ixracında əksinə, 1,9 milyard dollardan 0,3 milyard dollar artaraq, 2,2 milyard dollara çatmışdır. Pandemiya şəraitində qeyri-neft ixracının artması diqqətəlayiqdir və bu tendensiya sonrakı illərdə davam etmişdir. Pandemiyanın ilk təsirləri göstərdi ki, global sistemlər gözlənilməz risklərə qarşı dayanıqlı deyil. COVID-19 həm iqtisadi, həm də sosial aspektdə yeni çağırışlar yaratdı. Bu çağırışlar dövlətlərə səhiyyə, təhsil, texnologiya və sosial müdafiə sistemlərini yenidən nəzərdən keçirməyi zəruri etdi. 2020-ci il böhranı gələcək siyasətlərin planlaşdırılmasında əhəmiyyətli dərslər verdi (Qrafik 4).

Qrafik 4. Azərbaycan Respublikasının ixrac dinamikası (2019-2024)

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır

2. 2021–2022: *Tədrici bərpa və strateji adaptasiya.* 2021-ci ildən başlayaraq neftin qiymətində müşahidə edilən artım və qlobal ticarət əlaqələrinin bərpaı nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı da dirçəlməyə başlamışdır. Neft ixracı artmış, qeyri-neft ixracında isə aqrar və sənaye məhsullarının payı genişlənmişdir. Belə ki, 2021-ci ildə ümumi ixrac 22,2 milyard dollardan 15,9 milyard dollar artaraq 2022-ci ildə 38,1 milyard dollara, qeyri neft ixracı isə paralel olaraq, 2,7 milyard dollardan 0,3 milyard dollar artaraq 3,0 milyard dollara çatmışdır (Cədvəl 2).

Cədvəl 2: 2020-2024-cü illərdə Azərbaycanın ixracında əsas malların payı, (milyard ABŞ dolları)

İxrac göstəriciləri	2020	2021	2022	2023	2024
Ümumi ixrac (mlrd \$)	13,7	22,2	38,1	41,5	40,1
Neft-qaz ixracı (mlrd \$)	11,9	19,5	35,1	37,9	35,9
Qeyri -neft ixracı (mlrd \$)	1,8	2,7	3,0	3,6	4,2

Mənbə: Müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycanın əsas ixrac bazarları İtaliya, Türkiyə, Rusiya və Çin olmuş, xüsusilə kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsullarının ixracı sürətlənmişdir.

3. 2023–2024: *Yeni çağırışlar və rəqəmsal transformasiya.* 2023–2024-cü illərdə qeyri-neft sektorunun ixracda payı artmağa davam etmişdir. Eyni zamanda “Made in Azerbaijan” brendinin təşviqi və ixracatçılara verilən dövlət dəstəkləri bu prosesə müsbət təsir etmişdir. Bu dövrdə rəqəmsal ticarət platformaları və logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi diqqət çəkir. Artıq 2023-cü ildən başlayaraq Azərbaycanın yeni ixrac istiqamətləri Qazaxıstan, Özbəkistan və BƏƏ olmuşdur. 2023-cü ildə kənd təsərrüfatı məhsulları (pomidor, fındıq, alma), sənaye məhsulları (alüminium, plastik, gübrələr) və İKT xidmətləri ixracda nəzərəcarpacaq artım nümayiş etdirmişdir.

4. *Dövlət siyasətləri və institutional dəstək.* Azərbaycan hökuməti ixracın diversifikasiyası və rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün bir sıra təşviq mexanizmləri tətbiq etmişdir: ixrac təşviqi və subsidiyalar – qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən ixracatçılar üçün maliyyə dəstəkləri; “Azexport.az” platforması – məhsulların beynəlxalq bazara çıxarılması üçün onlayn infrastruktur; logistika və dəhliz siyasəti, Bakı Beynəlxalq Dəniz Limanı, transxəzər dəhlizi kimi imkanların inkişafı; beynəlxalq sərgilərdə iştirakın təşviqi.

Nəticə

Son illər ərzində qlobal miqyasda baş verən pandemiya, enerji bazarlarındakı dalğalanmalar və geosiyasi gərginliklər bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının da xarici ticarət və ixrac dinamikasına təsir göstərmişdir. 2020–2024-cü illər dövrü ölkənin iqtisadi sistemində struktur dəyişikliklərinin və bərpa proseslərinin həyata keçirildiyi, qeyri-neft ixracının ön plana çəkildiyi bir mərhələ olmuşdur. 2020–2024-cü illər ərzində Azərbaycan ixracının dinamika pandemiya-dan bərpaya, iqtisadi transformasiyaya və yeni bazarların fəthinə doğru mühüm bir mərhələ təşkil edir. İxracın artması iqtisadi bərpa prosesində mühüm rol oynayan strateji amillərdən biri kimi çıxış edir. Araşdırma nəticələri göstərir ki, ixrac imkanlarının genişlənməsi yalnız tədiyyə balansında müsbət saldonun formalaşmasına deyil, eyni zamanda istehsalın şaxələndirilməsinə, məşğulluğun artmasına və texnoloji modernizasiyaya da əhəmiyyətli töhfə verir.

2020–2024-cü illər ərzində Azərbaycan ixracında aşağıdakı əsas nəticələr müşahidə olunmuşdur: pandemiya səbəbilə baş verən ilk geriləməyə baxmayaraq, 2022-ci ildən sonra sürətli bərpa baş vermiş, qeyri-neft ixracının ümumi ixracdakı payı 10%-dən 15%-ə qədər artmış, yeni bazarlara çıxış imkanları genişlənməmiş, logistik infrastrukturun inkişafı təşviq olunmuş və dövlətin idxalı əvəzləyici və ixrac yönümlü sənaye siyasəti müsbət nəticə vermişdir.

Müxtəlif ölkələrin təcrübələri sübut edir ki, ixrac yönümlü iqtisadi modellər post-böhran dövrlərində bərpanı sürətləndirən effektiv mexanizmlərdən biri olmuşdur. Xüsusilə qeyri-neft sektoru üzrə ixracın artması inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqtisadi dayanıqlığın gücləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. İxrac strukturlarının diversifikasiyası, xarici valyuta gəlirlərinin artması və yerli istehsalın stimullaşdırılması iqtisadi sabitliyin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Azərbaycanda aparılan empirik təhlillər də göstərir ki, 2020-ci ildən sonra qeyri-neft ixracında müşahidə olunan artım iqtisadi bərpanı dəstəkləyən əsas amillərdən biri olmuşdur. Bu artım ticarət balansında sabitliyin təmin olunması, kənd təsərrüfatı və

sənaye sahələrində istehsal həcmələrinin artırılması və regionlarda iqtisadi aktivliyin yüksəldilməsi baxımından müsbət nəticələr vermişdir. Eyni zamanda, ixracın stimullaşdırılması məqsədilə həyata keçirilən institusional islahatlar, o cümlədən gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və ixracatçılara maliyyə dəstəyi mexanizmləri iqtisadiyyatın post-pandemiya dövründə bərpasını sürətləndirmişdir.

Beləliklə, araşdırmanın nəticələri göstərir ki, ixracın artımı yalnız makroiqtisadi sabitlik baxımından deyil, həm də iqtisadi strukturun dayanıqlılığının artırılması və uzunmüddətli inkişafa keçid baxımından əhəmiyyətli təsirə malikdir. Gələcək dövrdə ixrac potensialının daha da genişləndirilməsi üçün innovativ məhsulların yaradılması, rəqabət qabiliyyətli istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarının artırılması əsas prioritetlərdən biri olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan.
2. Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.
3. Krugman, P. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9(4), 469–479. [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(79\)90017-5](https://doi.org/10.1016/0022-1996(79)90017-5)
4. World Bank. (2023). *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*. Washington, DC: World Bank. <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023>
5. IMF (International Monetary Fund). (2022). *Post-Pandemic Recovery and Global Trade*. IMF Working Paper Series No. 22/64. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/04/05/Post-Pandemic-Recovery-and-Trade>
6. UNIDO (United Nations Industrial Development Organization). (2022). *Industrial Development Report 2022: The Future of Industrialization in a Post-Pandemic World*. Vienna: UNIDO. <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-development-report-series>.